

UvA-DARE (Digital Academic Repository)

Poolse woordenboeken en de behandeling van het werkwoordsaspect

Genis, R.

Publication date

2012

Document Version

Final published version

Published in

De strijd tussen grammatica en woordenboek. Het volledige woordenboek

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

Genis, R. (2012). Poolse woordenboeken en de behandeling van het werkwoordsaspect. In W. Honselaar (Ed.), *De strijd tussen grammatica en woordenboek. Het volledige woordenboek* (pp. 37-51). Pegasus.

General rights

It is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), other than for strictly personal, individual use, unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

Disclaimer/Complaints regulations

If you believe that digital publication of certain material infringes any of your rights or (privacy) interests, please let the Library know, stating your reasons. In case of a legitimate complaint, the Library will make the material inaccessible and/or remove it from the website. Please Ask the Library: <https://uba.uva.nl/en/contact>, or a letter to: Library of the University of Amsterdam, Secretariat, Singel 425, 1012 WP Amsterdam, The Netherlands. You will be contacted as soon as possible.

POOLSE WOORDENBOEKEN EN DE BEHANDELING VAN HET WERKWOORDSASPECT

René Genis (Universiteit van Amsterdam)

Hoewel het werkwoordsaspect in Slavische talen een grammaticale categorie is zoals getal (enkelvoud en meervoud) en persoon (eerste, tweede en derde), is aspectbetekenis in een zodanig vergaande mate met de lexicale betekenis van werkwoorden verweven, dat een zekere behandeling daarvan in woordenboeken gerechtvaardigd lijkt. Dat dat zo is, blijkt onder andere uit het feit dat alle Poolse woordenboeken een strategie voor de aspectbehandeling hebben. Deze stand van zaken is de moeite waard om eens van naderbij te bekijken en te bezien of er verbeteringen mogelijk zijn.

In het volgende stel ik eerst de Poolse eentalige woordenboeken van grofweg de laatste tweehonderd jaar voor, waarna ik de aspectaanpak zoals we die daarin aantreffen indeel en bespreek. Hoewel Wim Honselaar (en schrijver dezes) makers van tweetalige woordenboeken zijn, zijn we ons er terdege van bewust dat eentalige woordenboeken altijd een voorbeeld en inspiratiebron zijn, hoewel er om allerlei redenen andere of afwijkende principes bij het opstellen daarvan kunnen gelden. Vervolgens zet ik beknopt uiteen hoe het zit met die verwevenheid van lexicale betekenis en aspectbetekenis in het Slavisch met als voorbeeld het Pools. Er zijn dan verschillende types te benoemen die elk een specifieke aanpak in een woordenboek zouden kunnen krijgen. Tot slot zal ik over dat laatste enige suggesties doen, voor zover de ruimte dat toestaat.¹

1 200 jaar Poolse woordenboeken

De moderne Poolse woordenboektraditie begint in 1807 met het verschijnen van het eerste deel van het uiteindelijk zesdelige *Słownik języka polskiego* 'Woordenboek van de Poolse taal' van M.S.B. Linde en eindigt met het nog niet complete

maar inmiddels toch al enkele tientallen delen tellende *Praktyczny słownik współczesnej Polszczyzny* ‘het praktische woordenboek van het hedendaagse Pools’ dat wordt opgesteld onder de redactie van Halina Zgólkowa. Het volgende is een overzicht van de door mij bestudeerde woordenboeken; ik heb deze chronologisch geordend en bij meerdelige werken het uitgiftejaar van het eerste deel gebruikt.

- 1807 -1814 **Linde**, M. Samuel Bogumił, *Słownik języka polskiego*. Deel I-VI.
Warszawa: U autora.
- 1854 -1860 idem. Lwów: W drukarni Zakładu Ossolińskich. “*Słownik lwowski*”.
- 1861 Zdanowicz, Aleksander et al. (red.). *Słownik języka polskiego*. Wilno:
Wydany staraniem i kosztem Maurycego Orgelbranda. “*Słownik wileński*”.
- 1900 -1927 Karłowicz, J., et al. (red.). *Słownik języka polskiego*. Deel I-VIII.
Warszawa: W drukarni E. Lubowskiego i S-ki. “*Słownik warszawski*”.
- 1958 -1968 **Doroszewski**, Witold (red.). *Słownik języka polskiego*. Deel I-XI.
Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Wiedza Powszechna.
- 1978 -1981 **Szymczak**, Mieczysław (red.). *Słownik języka polskiego*. Deel I-III.
Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- 1994 - ... Zgólkowa, Halina (red.). *Praktyczny słownik współczesnej Pol-
szczyzny*. Poznań: Wydawnictwo Kurpisz.
- 1996 **Dunaj**, Bogusław (red.). *Słownik współczesnego języka polskiego*.
Warszawa: Wilga.
- 2000 Bańko, Mirosław (red.). *Inny słownik języka polskiego*. Warszawa:
Wydawnictwo Naukowe PWN.
- 2003 Dubisz, Stanisław (red.). *Uniwersalny słownik języka polskiego*. Deel
I-VI. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

De dikgedrukte tekst in dit overzicht markeert de gebruikte verwijzing per woordenboek in deze bijdrage. Het lijkt me wel aardig om op te merken dat sommige van de vroegere woordenboeken in de Poolse taalkundige traditie aangeduid worden met bijnamen – hier gegeven tussen dubbele aanhalingstekens. Er zitten bij

deze collectie grotere en kleinere, beknopte en meer uitgebreide werken; de vermelding van de hoeveelheid delen zal enige indruk geven van de omvang. Echter, een meer diepgaande behandeling van de algemene eigenschappen van deze publicaties blijft hier achterwege wegens ruimtegebrek. Overigens is er, naast de hier vermelde woordenboeken, nog een tweetal andere: het erg beknopte *Mały słownik języka polskiego* van Stanisław Skorupka et al. (red.) uit 1969 en het voor onze huidige doeleinden minder geschikte *Słownik 100 tysięcy potrzebnych słów* onder redactie van Jerzy Bralczyk uit 2005.

2 De markering van aspect

In alle Poolse woordenboeken wordt aspect bij uitstek gemarkeerd door middel van labels. De volgende afbeeldingen komen uit Dunaj en omvatten steeds slechts enkele regels van de betreffende lemma's; we zijn hier geïnteresseerd in de kop van de artikelen, want daar bevindt zich de bedoelde informatie.

wypuszczać cz. ndk VIIIa, ~am, ~a, ~ają, ~any – **wypuścić** dk VIIIb, ~puszczę, ~ci, ~puść, ~puszczony I. 'zwalniać uchwyt, powodując, że coś wypada, wysuwa się z ręki (z rąk); przestawać trzymać, ścisnąć coś

machać cz. ndk VIIIa, ~am, ~a, ~ają – **machnąć** dk IVa, ~nę, ~nie, ~nij, ~nął, ~nęli I. 'wykonywać szybkie, wahadłowe ruchy (zwykle ręką lub czymś trzymanym w ręce); poruszać, kiwać, kołysać': Machać chusteczką.

pisać I cz. ndk IIa, piszę, pisze, ~any – **napisać** dk IIa I. 'kreślić na czymś litery, cyfry itp. ręcznie lub za pomocą maszyny, komputera, w celu wyrażenia czegoś słowami': Dzieci uczą się pisać. Pisać piórem, kredą na

brać II cz. ndk IIb, biorę, bierze, bierz, brany – **wziąć** dk Va, wezmę, weźmie, weź, wziął, wzięli, wzięty I. 'chwytać jakiś obiekt rękami lub narzędziami man i w rękach, zmieniać jego położenie': Brać książkę z półki. Nie

Bij Dunaj staan *ndk* en *dk* respectievelijk voor *niedokonany* 'IMPERFECTIEF' en *dokonany* 'PERFECTIEF'. Deze behandeling gaat gelijk op met die van zelfstandige naamwoorden; immers, voor talen met geslachten worden deze laatste voorzien van labels die dat geslacht duiden. Net zoals zelfstandige naamwoorden dan mannelijk, vrouwelijk of onzijdig kunnen zijn, zijn in Slavische talen werkwoorden perfectief of imperfectief.² Deze voorbeelden tonen dat veel betekenissen in het Pools – een telling op basis van dit woordenboek komt uit op ongeveer de helft

van alle werkwoorden – worden vertegenwoordigd door werkwoordsparen: de zogenaamde ASPECTPAREN. Een mijns inziens goede definitie van aspectpaar is: een tweetal werkwoorden die qua betekenis in niets van elkaar verschillen, maar waarvan het werkwoordsaspect wel verschilt. Een van het koppel is dan imperfectief, het ander perfectief. De bovenstaande aspectparen vertegenwoordigen de verschillende morfologische types die hierbij voorkomen. Ik kom er in paragraaf 3 nog op terug wat dat precies betekent. Echter, niet alle betekenissen worden vertegenwoordigd door aspectparen en er is een duidelijk te markeren grote groep (ongeveer 45 procent) die uitsluitend in het imperfectieve aspect optreedt: de IMPERFECTIVA TANTUM. De resterende werkwoorden zijn de kleine groepen van PERFECTIVA TANTUM en BI-ASPECTUELEN. Deze laatste hebben één vorm voor twee aspecten.

Een deel van de aspectmarkering in woordenboeken betreft de indeling en voor een goede aspectbehandeling in woordenboeken is een scheiding van aspectparen en imperfectiva cq. perfectiva tantum en bi-aspectuelen noodzakelijk. Elk type dient apart gemarkeerd te worden. Dat laatste gebeurt over het algemeen ook in de Poolse woordenboeken maar de indeling bij verschillende types lijkt heel verschillend. Het voert te ver om al deze types en hun behandeling in de woordenboeken uitvoerig te behandelen maar de indeling is, mijns inziens, goed te maken op basis van de definitie van het aspectpaar. Ik zal mij in het overige dan ook beperken tot het afbakenen van de aspectparen oftewel, de betekenissen die vertegenwoordigd worden door twee werkwoorden die in een woordenboek op goede gronden als aspectpaar behandeld kunnen worden. Alle op basis van die criteria gediskwalificeerde werkwoorden dienen als bi-aspectueel, imperfectivum of perfectivum tantum behandeld te worden.

De vraag waar we ons nu dan allereerst mee zullen bezighouden is: hoe worden aspectparen ingedeeld, welke werkwoordskoppels worden door de verschillende woordenboeken als aspectpaar opgegeven? De bovenstaande voorbeelden hadden al de aanpak van Dunaj getoond. Dit is een behoorlijk recent woordenboek en naar mijn mening van alle Poolse woordenboeken het meest moderne want alle vier de morfologische types treden op als aspectpaar en we kunnen stellen dat de betekenis van deze werkwoorden het uitgangspunt voor deze behandeling heeft

gevormd. Vooraleer we verder kunnen, is het eerst nodig om de vier morfologische types te benoemen en enigszins te bespreken.

3 De aspectpaartypes, voornamelijk naar morfologie

Binnen de taalkunde is de morfologie de studie van de woordvormen. Hoewel de betekenis van de twee leden van een aspectpaar gelijk is, zijn er verschillende manieren waarop de twee werkwoorden ten aanzien van de vormen van elkaar verschillen: de morfologische types aspectparen. De leden van het werkwoordskoppel *wypuszczac_i* : *wypuścić_p* ‘loslaten, vrijlaten’ verschillen vormelijk van elkaar doordat ze bij andere vervoegingstypes behoren.³ Dat wil zeggen: als je naar de vervoeging van deze werkwoorden kijkt zie je van elkaar verschillende uitgangen, ook al bij de infinitieven: het imperfectieve lid heeft in dit geval een *-a-* en, vergelijk het plaatje in paragraaf 2, als tegenwoordige tijdsvormen *wypuszczam_i* ‘ik laat los’, *wypuszczac_i* ‘hij laat los’ enz., terwijl het perfectieve in de infinitief een *-i-* heeft en vormen *wypuszczę_p*, *wypuści_p* enz. De wisseling *-szcz-* : *-śc(i)* die door deze vormen heenloopt is een klankkwestie waar ik nu niet op inga omdat ze niet relevant is voor het verhaal. Het verschil in aspect bij dit type komt dus tot uitdrukking door de suffixen aan het wordeinde en we spreken ook wel van SUFFIXPAREN. Ik moet op dit punt opmerkingen dat er meerdere van dergelijke suffixen zijn en *-a-* : *-i-* is slechts een enkel voorbeeld.

Het koppel *machać_i* : *machnąć_p* ‘zwaaien’ is een specifiek type suffixpaar dat we kunnen benoemen naar een typische betekenisoppositie die tussen de leden optreedt. Het perfectieve werkwoord geeft bij dit type een enkele “quant” van de betekenis aan, hier: ‘een zwaai geven’. We noemen zo’n perfectieve handeling SEMELFACTIEF. Het imperfectieve lid betekent ‘een serie van deze “quanten” produceren’, oftewel in dit geval: ‘zwaaien’. Zo’n imperfectief werkwoord heet MULTIPLICATIEF. Nota bene: de regelmatige aspectoppositie in het Pools levert dus twee verschillende vertalingen naar het Nederlands op! Het gaat hierbij steeds om handelingen die worden gekenmerkt door een terugkeer naar de uitgangspositie: als je een zwaai hebt gegeven, kun je meteen een volgende zwaai maken want je hand en eventueel arm zijn weer terug waar ze begonnen. Andere betekenissen die in het Pools zo worden opgevat zijn bijvoorbeeld ‘kuchen’, ‘springen’, ‘knielen’

enz. Strikt genomen is dit geen apart morfologisch type omdat de betekenisoppositie erbij wordt gehaald. Dat laatste wordt een klein beetje goedge maakt door het feit dat dit type eigenlijk altijd wordt gekenmerkt door de suffixen *-a-* versus *-na-*. Als type blijken ze bij de bespreking van de behandeling door woordenboeken wel van belang en ik spreek verder van MS-PAREN.

Bij het derde type, *pisać_i : napisac_p* ‘schrijven’, is er geen sprake van verschillende suffixen cq. vervoegingstypes, maar van een imperfectief SIMPLEX – een werkwoord zonder PREFIX/VOORVOEGSEL – en een perfectief COMPOSITUM – hetzelfde werkwoord maar nu met prefix. In het onderhavige geval is het bedoelde prefix: *na-*. Het is een typische eigenaardigheid van Slavische talen dat het koppelen van een prefix aan een imperfectief simplex een perfectief compositum oplevert. In veruit de meeste gevallen zal zo’n prefix dan aan een compositum zijn eigen lexicale betekenis toevoegen en het Pools kent er een stuk of vijftien, waaronder *prze-* ‘door, over’, *wy-* ‘uit’, *od-* ‘(van)af’, *na-* ‘op’ enz. Als we van het simplex *pisać_i* ‘schrijven’ afleiden *odpisać_p* dan krijgen we een nieuwe betekenis: ‘afschrijven, kopiëren’. (Van dit nieuwe werkwoord kan overigens middels suffixen weer een imperfectief lid worden afgeleid om zo een aspectpaar voor de betekenis ‘afschrijven, kopiëren’ te maken: *odpisywać_i*. Het paar *odpisywać_i : odpisać_p* ‘afschrijven, kopiëren’ hoort weer bij het eerste morfologische type.) Opvallend is nu, dat in bepaalde omstandigheden – en daar valt veel meer over te zeggen dan ik hier zal doen – bijna elk prefix kan optreden zonder merkbare lexicale betekenis, zoals in ons paar *pisać_i : napisac_p* ‘schrijven’. Ik noem deze laatste verder SC-PAREN.

Van een heel andere orde zijn de zogenaamde SUPPLETIEVE PAREN, waartoe ons type *brać_i : wziąć_p* ‘nemen, pakken’ behoort. Hier is er eigenlijk helemaal geen morfologisch verband tussen de leden van het paar en de woorden zijn niet van elkaar afgeleid. De ‘parigheid’ berust op (historisch) toeval. Toch voldoen dergelijke paren aan de hierboven gegeven definitie van aspectpaar vanwege de gedeelde betekenis en het verschillende aspect.

Gewapend met deze vier types kunnen we terugkeren naar de woordenboeken en inventariseren hoe een en ander daar een uitwerking heeft gekregen.

4 De morfologische types in de woordenboeken

Szymczak neemt ons een klein stukje verder terug in de tijd dan Dunaj en bij zijn woordenboek valt onmiddellijk op dat de suffixparen en de MS-paren net zo'n aanpak krijgen als bij Dunaj.

wypuścić dk *Vla*, ~puszczę, ~cisz, ~puść,
~cił, ~puszczony — **wypuszczać** ndk *I*, ~am,
~asz, ~ają, ~aj, ~ał, ~any **I**. «przestać
trzymać coś (zwykle w ręce, w rękach) zwal-

machać ndk *I*, ~am, ~asz, ~ają, ~aj, ~ał —
machnąć dk *Va*, ~nę, ~niesz, ~nij, ~nął,
~nęła, ~nęli, ~nięty, ~nąwszy **I**. «wykonywać
szybkie, jednostajne ruchy czymś, poruszać

Wat wel opvalt, is dat bij deze paren de volgorde van presentatie vanwege de afleiding verschilt: het ene type wordt dk – ndk gegeven, het andere ndk – dk. Belangrijker is echter, dat de twee andere types, de SC-paren en de suppletieve paren, niet als aspectparen worden weergegeven maar elk een eigen behandeling kennen, zelfs zonder enige vorm van verwijzing. Zo vinden we in deel twee van dit driedelige woordenboek op pagina 676 het simplex en op pagina 277 het compositum.

писаć ndk *IX*, piszę, piszesz, pisz, ~ał, ~any
I. «kreślić na papierze lub innym materiale
znaki graficzne (litery, cyfry itp.) ręcznie lub

napisać dk *IX*, ~piszę, ~piszesz, ~pisz, ~ał,
~any **I**. «nakreślić na czymś jakieś litery lub
cyfry; wyrazić coś słowami na piśmie; stwo-

De suppletieven *brać*: *wziąć*_p 'nemen, pakken' krijgen dezelfde behandeling.

Als we vervolgens Linde ter hand nemen en dezelfde trefwoorden bekijken, zien we de volgende serie als paar neergezet.

WYPUŚCIC *cz. dok.*, Wypuszczać *niedok.*; *Boh.* wypustiti,
wypauštjm; *Slov.* wypauštjm; *Sorab. 1.* wupužczam,
wunpuschežu, wupuschežu; *Vind.* ispustiti, vuns ustiti,

MACHAĆ, *ał, a, act. contin.*, **MACHNĄĆ** *jednł. 1)* mach
czyli szerm czynić czym na powietrzu, szermować na po-
wietrzu, kiwać czym, powiewać czym; (cf. *Boh.* machati)

PISAĆ, *писаť*, *pisze*, *cz. contin.*, *napisać dok.*; *Boh. psat*, *psàti*, *psal*, *piši*; *Slov. pisat*; *Sorab. 2. pizasch*, *ja pi-szu*, *pischu*; *Sorab. 1. pischu*, *piszcz*; (*piszanu*, *moluyu*)

De leden van suppletieve paren worden echter op generlei wijze met elkaar in verband gebracht. Voorts valt op dat dit woordenboek de met Dunaj en Szymczak vergelijkbare labels *niedok*[onany] ‘imperfectief’ en *dok*[onany] ‘perfectief’ hanteert, maar dat daarnaast, of eigenlijk deels in plaats daarvan, ook de labels *contin*[uativum] ‘voortdurend’ en *jedn*[ot]tl[iwe] ‘éénmalig’ voorkomen. In tegenstelling tot de eerder besproken woordenboeken kunnen de leden van paren dus meerdere verschillende waarden hebben, die in verschillende constellaties tegenover elkaar staan. In de bovenstaande gevallen als volgt: perfectief : imperfectief, voortdurend : éénmalig en voortdurend : perfectief. Als we even terugkijken naar hetgeen besproken werd in paragraaf 3, dan is er wel een zekere correlatie met de daar gepresenteerde verdeling in morfologische types. Vergelijk:

type paar	labels bij Linde
suffixparen	perfectief : imperfectief
MS-paren	voortdurend : éénmalig
SC-paren	voortdurend : perfectief
(suppletieve paren	niet gekoppeld)

Hoewel Linde in zijn voorwoord geen uitleg geeft over zijn aanpak, kunnen we uit deze stand van zaken opmaken dat hij op zijn zachts uitgedrukt een heel andere opvatting van aspect heeft; immers, bij hem is het geen binaire categorie met de waarden imperfectief en perfectief. De waarden voortdurend en éénmalig sluiten goed aan bij de betekenissen van multiplicatieve en semelfactieve werkwoorden maar die betekenisomschrijving is niet in zichzelf aspect, maar hooguit een gevolg van het aspect in combinatie met het soort handeling, zoals besproken in paragraaf 3. Linde’s belabeling van de SC-paren – die overigens niet altijd zo eenduidig is als bij ons voorbeeld *писаć_i* : *napisać_p* ‘schrijven’, maar ook voor een uitweiding daarover ontbreekt hier de ruimte – zal duidelijker worden bij de bespreking van het cruciale betekeniskenmerk terminativiteit, dat aan bod komt in de volgende

paragraaf. Al met al lijkt Linde uit te gaan van andersoortige betekenistypes dan van het aspect zoals we dat tegenwoordig benoemen.

Op basis van de aangetroffen behandeling en de luttele woorden die in het voorwoord van Szymczak staan, kunnen we zijn aanpak typeren als de morfologische benadering. De behandeling van Dunaj zouden we kunnen bestempelen als de semantische; hij gaat immers van de werkwoordsbetekenis uit. Linde's behandeling is, zoals gezegd, vermoedelijk eigenlijk niet-aspectueel, althans in de moderne zin. De volgende tabel laat de behandeling zien van alle bestudeerde woordenboeken.

	jaar	suffixpaar	MS-paar	SC-paar	suppletief
Linde	1807	?	?	ja?	nee
<i>"Słownik Wileński"</i>	1861	ja	<ja	nee	<ja
<i>"Słownik Warszawski"</i>	1900	ja	ja	nee	<ja
Doroszewski	1958	ja	ja	nee	var.
Szymczak	1978	ja	ja	nee	nee
<i>Praktyczny słownik</i>	1994	ja (+ref.)	ja (+ref.)	nee	var.
Dunaj	1996	ja	ja	ja	ja
<i>Inny słownik</i>	2000	ja	ja	var.	var.
<i>Uniwersalny słownik</i>	2003	ja	ja	nee	nee

Uit de tabel blijkt dat *Słownik uniwersalny* eigenlijk qua type aansluit bij het vroegere Szymczak en als je het voorwoord in dat woordenboek goed doorleest, blijkt het ook inderdaad in zeer vergaande mate daarop gebaseerd te zijn. De aspectbehandeling is daardoor wel te typeren als ouderwets ten opzichte van Dunaj en *Inne Słownik*. Het *Praktyczny słownik* is ook ouderwets in zijn basishouding maar maakt dat enigszins goed door het toevoegen van verwijzingen naar de wederzijdse leden van aspectparen, zij het op tamelijk onregelmatige wijze. De afkorting var. staat voor 'gevarieerd' en duidt aan dat er geen eenduidige aanpak is. <ja betekent dat een duiding in de meeste gevallen plaatsvindt. De arcering duidt het type overwegende aspectbehandeling aan met Linde als voorbeeld van het

(waarschijnlijk) niet-aspectuale type, Szymczak van het morfologische type en Dunaj van het semantische type. Hoewel het *Inny słownik* in zijn behandeling niet altijd even duidelijk en consequent is, lijkt het in de basis toch te horen bij het semantische behandeltype.

Nu we hebben vastgesteld dat er verschillende behandelingen zijn, resteert de taak om nauwkeuriger naar de semantische kant van de zaak te kijken en te overwegen wat een optimale behandeling van het werkwoordsaspect zou kunnen behelzen.

5 Aspectbetekenis en terminativiteit

In de moderne aspectologie heeft het begrip TERMINATIVITEIT een sleutelbetekenis. Ik denk dat we op basis van een typering naar terminativiteit tot een gedegen behandeling van aspect in woordenboeken kunnen komen. Hieronder volgt dus een beknopte uiteenzetting hoe een en ander in elkaar steekt.

Ik begin met aterminatieve betekenissen en wel aan de hand van onderstaande voorbeelden.

- (1) a Jan siedzi_i w ogrodzie.
'Jan zit in de tuin.'
- (1) b Co robi_i Maria w tym momencie? – Ona pisze_i.
'Wat doet Maria op dit moment? – Zij schrijft.'
- (1) c On pisał_i.
'Hij schreef' / 'Hij zat te schrijven.'

De werkwoorden in deze voorbeelden drukken betekenissen uit die van zichzelf niet tot een einde leiden. Er kan wel een eind komen aan 'in de tuin zitten' maar dat is dan door een beslissing die met het zitten zelf niets te maken heeft. De volgende voorbeelden laten juist betekenissen zien die wel van zichzelf tot een einde leiden.

- (2) a Jan pisze_i poemat. Zaraz go napisze_p.
'Jan schrijft een gedicht. Hij maakt (schrijft) hem dadelijk af.'
- (2) b Marysia zgubiła_p klucz.
'Marysia is/heeft haar sleutel verloren.'

- (2)c Krzystof zaśpiewa_p piosenkę.
 ‘Krzystof gaat een liedje zingen.’

De context van 2a laat zien dat we hier te maken hebben met een enkele handeling ‘gedicht schrijven’ en het natuurlijk gevolg van deze handeling is pas compleet als het gedicht er ook is. Dat betekent dat er een verandering van de situatie plaatsvindt: eerst is er geen gedicht, dan is er wel een gedicht, want het is geschreven. Bij het verliezen van een sleutel is er eerst wel een sleutel, daarna niet. Bij het gaan zingen van een liedje is er eerst nog niet ingezet, dan staat Krzystof te zingen. Er is dus steeds sprake van een SITUATIEWISSELING. Nu is het een eigenaardigheid van Slavische talen dat zo’n terminatieve handeling die ook wordt voorgesteld als COMPLEET (geheel uitgevoerd), ook als die completering in de toekomst ligt, door een perfectief werkwoord wordt uitgedrukt, zoals we zien in 1c, maar ook in het tweede deel van 1a, *zaraz go napisze_p*, ‘Hij maakt (schrijft) hem dadelijk af’. In het eerste deel van 1a, *Jan pisze_i poemat* ‘Jan schrijft een gedicht’ (= ‘zit een gedichte te schrijven’) is die situatiewisseling nog niet voleindigd, nog niet compleet, vandaar dat we daar typisch een imperfectief werkwoord aantreffen.

Imperfectieve werkwoorden vinden we ook in de volgende voorbeelden.

- (3)a W poniedziałki Marysia zawsze gubiła, swój klucz.
 ‘Op maandagen verloor Marysia altijd haar sleutel.’
 (3)b On pisze_i poematy.
 ‘Hij schrijft gedichten.’

Deze voorbeelden tonen wederom terminatieve situaties (eerst wel een sleutel, dan niet), maar nu is er sprake van herhaling. Meestal wordt ook bij een dergelijke niet-gekwantificeerde herhaling (het is niet geteld, ‘twee keer een sleutel verliezen’ o.i.d. maar juist ongespecificeerd, ook wel een gewoonte) ook een imperfectief werkwoord gebruikt.

Ten aanzien van het aspect kunnen we dus stellen dat imperfectiviteit veel complexer is dan perfectiviteit. Immers, er is sprake van bij aterminatieve betekenissen, bij terminatieve maar nog niet complete gevallen en bij (niet-gekwantificeerde) herhaling. Voor perfectiviteit, daarentegen, zijn terminativiteit en com-

pleetheid voorwaarde. Ook nu geldt weer dat een volledige behandeling van aspectgebruik maar ook van terminativiteit, de verschillende types, de contexten enz. hier niet behandeld kunnen worden.⁴ Voor ons is het nu van belang dat de combinatie van terminativiteit en lexicale betekenis soms verschillende betekenis-types oplevert en dat is interessant voor de woordenboekmaker. In het volgende wil ik een tipje van die sluier oplichten.

6 Aspectparen, terminativiteit, betekenis-types

Daar dit opstel slechts bedoeld is om een indruk te geven van de problematiek, zal ik me hier beperken tot enkele duidelijke gevallen van SC-paren.

Voor het eerste hiervan keren we terug naar ons prototypische koppel *писа́*_i ‘schrijven’ en *написа́*_p ‘schrijven’. Eerst maar eens wat voorbeelden.

- (4) a Synku, co robisz_i? – Właśnie pisze_i.
 ‘Zoon, wat ben je aan het doen? – Op dit moment zit ik te schrijven.’
- (4) b Codziennie pisze_i list.
 ‘Elke dag schrijf ik een brief.’
- (4) c Pisze_i list. Jutro go napisze_p.
 ‘Ik ben een brief aan het schrijven. Morgen maak (schrijf) ik hem af.’

Voorbeeld 4c is een variatie op 2a. We kunnen vaststellen dat 4a een aterminatieve situatie toont (er is geen situatiewisseling) en dat 4b en 4c terminatief zijn (er is wel een situatiewisseling). 4b is imperfectief vanwege de (niet gekwantificeerde, want: om hoeveel brieven gaat het?) herhaling. 4c gaat om een eenmalige situatie en wel een die duidelijk tijd kost. Met andere woorden: tussen de situatie ‘er is geen brief’ en de situatie ‘er is een brief’ is er een zeker tijdsverloop die besteed wordt aan het proces van het schrijven. We spreken wel van een PROCESSUELE BETEKENIS. Het imperfectieve werkwoord in 4c slaat op het niet-complete proces en het niet-bereikt-zijn van de situatiewisseling terwijl het perfectieve werkwoord juist over de compleetheit van de handeling gaat en dus het bereikt-zijn van de situatiewisseling (hier: in de toekomst). Als we nu strak vasthouden aan de definitie van aspectpaar (zie par. 2), dan moeten we stellen dat de aterminatieve betekenis van 4a slechts in één aspect voor kan komen: imperfectief. De terminatieve

betekenis, 4bc, komen in beide aspecten voor. Ik stel nu voor dat de aterminatieve en terminatieve betekenis van elkaar gescheiden worden in het woordenboek. Je zou dan twee lemma's krijgen, als volgt.

- I. *pisać*_i : Ø → [–terminatief] (NB. transitief en intransitief)
 II. *pisać*_i : *napisac*_p → [+terminatief] (NB. transitief)

De aterminatieve betekenis I wordt niet weergegeven door een aspectpaar, de terminatieve II wel. In het schemaatje hierboven vermeld ik voor de volledigheid even het feit dat terminatieve betekenissen bij deze werkwoorden altijd transitief moeten zijn terwijl aterminatieve ook intransitief gebruikt kunnen worden. In het geval van dit werkwoordskoppel hebben we alle gebruiksmogelijkheden van het imperfectief: terminatief herhaling, terminatief éénmalig processueel, aterminatief. Bij het volgende SC-paar *rozumieć*_i : *zrozumieć*_p 'begrijpen', zien we dat dat ook wel eens anders kan zijn. In het Pools vat men 'begrijpen' op als een toestand die het gevolg is van een eerder 'tot begrip komen'. Het 'tot begrip komen' zelf is een situatiewisseling die niet gepaard gaat met een proces. In het Pools kun je dus niet langzaam tot begrip komen. Vergelijk de volgende voorbeelden.

- (5) a *Rozumiem*_i to *wyjaśnienie*.
 'Ik begrijp die uitleg.' (= Ik ben eerder tot begrip gekomen van die uitleg en nu bevind ik mij in een toestand van 'begrijpen van die uitleg'.)
 (5) b *Zawsze jak tłumaczę*_i *nowy problem*, to *on rozumie*_i *natychmiast*.
 'Altijd als ik hem een nieuw probleem uitleg, begrijpt hij het onmiddellijk'
 (= 'komt hij onmiddellijk tot begrip'.)
 (5) c *On cię nie zrozumiał*_p, *jak powiedziałeś "file"*.
 'Hij begreep je niet (= 'hij kwam niet tot begrip') toen je "vilt" zei.'

Ook hier zouden we kunnen splitsen in twee lemmata.

- I. *rozumieć*_i : Ø → [–terminatief]
 II. *rozumieć*_i : *zrozumieć*_p → [+terminatief]

Maar er dient dan wel bij het aspectpaar II vermeldt te worden, dat een processuele betekenis niet van toepassing is. Aan de andere kant dient bij het imperfecti-

vum tantum I duidelijk gemaakt te worden dat het om een aterminatieve betekenis gaat.

Tot slot nog een ander geval: een werkwoord dat geen aterminatieve betekenis heeft en ook geen procesbetekenis: *gubić*_i ‘verliezen’ – we kwamen het al tegen in voorbeelden 2b en 3a. In 3a is het gebruikt in een (niet gekwantificeerde) herhalingsbetekenis en dat is ook meteen het enige gebruik dat het imperfectieve werkwoord kent. De processuele zin **właśnie w tym momencie Jan gubi, klucz* ‘precies op dit moment is Jan zijn sleutel aan het verliezen’ is in het Pools onmogelijk, ook weer omdat ‘verliezen’ in die taal geen processueel gebruik kent (en dat is misschien in het Nederlands ook wel zo; deze zin komt op mij ook wat wrang over). Het perfectieve werkwoord functioneert zoals we dat nu wel gewend zijn en voorbeeld 2b laat dat correct zien. Er is maar één lemma nodig en wel als volgt.

I. *gubić*_i : *zgubić*_p → [+terminatief]

Tot zover de illustraties van mogelijke types; er zijn er nog enkele het overwegen waard, maar dat moet elders gebeuren en het principe is hopelijk duidelijk.

7 Ter afsluiting

De benadering die ik voorstel in paragraaf 6 snijdt mijns inziens hout en functioneert goed om tot een nuttige en verhelderende behandeling van de betekenissen van werkwoorden te komen. Uitgaande van het betekenissenmerk terminativiteit is tot een indeling te komen die de gebruiker inzicht verschaft over het gebruik van de twee leden van een aspectpaar en daarmee ook in bredere zin het aspectprobleem van de Slavische talen zal kunnen verhelderen. Uiteraard moet een en ander in een woordenboek van goede voorbeelden worden voorzien. Helaas heb ik moeten constateren dat ook die in de huidige woordenboeken ontbreken. Voor wat betreft het tweetalige woordenboek Pools-Nederlands ligt het in de bedoeling om de huidige aanpak aan te passen.

Universiteit van Amsterdam

Noten

- 1 Deze bijdrage is een enigszins ingekorte en vertaalde versie van Genis (2012).
 2 Het is in het bestek van deze tekst onmogelijk om alle consequenties die hieraan verbonden zijn te noemen, laat staan te bespreken. Iedereen die wel eens een Slavische taal bestudeerd heeft, weet dat voor niet-Slavisch sprekkenden het aanleren van het werkwoordsaspect, terecht of onterecht, nogal eens tot hoofdbrekens leidt, mede omdat een dergelijke aspectoppositie in niet-Slavische talen volledig ontbreekt. Verder zal hier moeten worden volstaan met de reeds gemaakte constatering dat werkwoorden in het Slavisch per betekenis kunnen optreden in aspectparen maar dat dat niet voor alle werkwoordsbetekenissen geldt. Een verdere vraag die we ons op dit punt zouden kunnen stellen is hoe de woordenboekmakers nu bepalen of een werkwoord perfectief dan wel imperfectief is. Geen van de woordenboeken doet hierover een uitspraak. Waarschijnlijk kijkt men voor de bepaling hiervan naar het gedrag van werkwoorden ten aanzien van de tijdsuitdrukking. Het volgende schema toont de defaultlezing van de tijdsvormen.

tijd \ aspect	ipf - <i>писа́ть</i>	pf - <i>написа́л</i>
presens teg. tijd	<i>пи́шет</i>	-
futurum toek. tijd	<i>бе́дет пи́сать</i>	<i>напи́шет</i>
preteritum verl. tijd	<i>пи́салем</i>	<i>напи́салием</i>

Paradigmatisch is het van belang zich te realiseren dat de perfectieve futurumvorm en de imperfectieve presensvorm beide presensuitgangen hebben (nota bene dezelfde). Het feit dat een werkwoord imperfectief is levert daar dan een tegenwoordigtijdsuitdrukking op, terwijl een perfectief werkwoord met die uitgangen een toekomende tijd uitdrukt.

- 3 Vanaf dit punt heb ik door middel van subscript markeerders het betreffende aspect aangegeven: _i is 'imperfectief' en _p is 'perfectief'.

4 Wie daar in het Nederlands meer over wil lezen zij verwezen naar de twee publicaties van Barentsen die in de bibliografie worden genoemd. Hij behandelt deze materie met betrekking tot het Russisch. In het Engels wordt over het Pools een en ander ook uiteengezet in Genis (2008).

Literatuur

Barentsen, Adrie. 1985. *Tijd, 'aspect' en de conjunctie poka : over betekenis en het gebruik van enkele vormen in het moderne Russisch*. Academisch proefschrift. Amsterdam.
 Barentsen, Adrie. 2003. 'De betekenis van het werkwoordsaspect'. In: Houtzagers (red.), 2003, 369-397.
 Bralczyk, Jerzy (red.). 2005. *Słownik 100 tysięcy potrzebnych słów*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
 Genis, René. 2008. *Studies on the Polish verbal prefix prze-*. Pegasus Oost-Europese Studies 7. Amsterdam: Uitgeverij Pegasus.
 Genis, René. 2012. 'Polish dictionaries and the treatment of verbal aspect.' In: Genis et al. (eds.) 2012, 175-198.
 Genis, Rene, Eric de Haard, Janneke Kalsbeek, Evelien Keizer, Jenny Stelleman (eds.). 2012. *Between West and East: Festschrift for Wim Honselaar on the Occasion of his 65th Birthday*. Pegasus Oost Europese Studies 20. Amsterdam: Uitgeverij Pegasus.
 Houtzagers, Peter (red.). 2003. *Russische grammatica*. Bussum: Uitgeverij Coutinho.
 Skorupka, Stanisław et al (eds.). 1969. *Mały słownik języka polskiego*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.

RENÉ GENIS